

# Kőbe gyökerezve

*Kulturális identitásépítés Cserépváralján a 21. század elején*

Jelige: „Kőbe gyökerezve”

## Tartalomjegyzék

|                                         |    |
|-----------------------------------------|----|
| Bevezető.....                           | 3  |
| Ökológiai alapú építkezés.....          | 5  |
| A barlanglakások kívül és belül .....   | 6  |
| Szociális alapú építkezés .....         | 8  |
| A kiköltözés.....                       | 9  |
| Két életút ellentétes iránya .....      | 12 |
| PT.....                                 | 12 |
| KM .....                                | 13 |
| Kultúraformáló építkezések .....        | 15 |
| A probléma: egyenlőtlen viszonyok ..... | 15 |
| A megoldás: turizmus.....               | 17 |
| Az emlékezhely megszerkesztése .....    | 19 |
| DZ és a barlanglakásszállás .....       | 20 |
| HL és a H. porta .....                  | 21 |
| Emlékeztből emlékezhely.....            | 23 |
| Kötődés és eltávolodás.....             | 23 |
| Újrakötődés .....                       | 25 |
| Összefoglalás .....                     | 27 |
| Bibliográfia .....                      | 28 |

## Bevezető

Néprajz szakos tanulmányaim során kezdtek el foglalkoztatni a kulturális identitás különböző megnyilvánulási formái. A mostani vizsgálat egy lokális közösségre irányul, amivel kapcsolatban a következő kutatói kérdést tettem föl: *Hogyan és miért fogalmazza meg egy lokális közösség a saját kulturális identitását a 21. század elején?*

Először 2014 nyarán egy kirándulás alkalmával jártam a Bükk hegység déli oldalán, a Váraljai patak völgyében fekvő Cserépváralján. A 449 lelkes falu természeti kincsekben gazdag környezetben fekszik, beékelődve a Vén hegy és a Nyúl hegy oldalai közé. Az ott eltöltött idő alatt a többi turistához hasonlóan megtekintettem a helyi jellegzetességeket, köztük a térségre jellemző 19. századi barlanglakásokat és bejártam a környező településeket is. Az ott élő emberekkel beszélgetve kiderült, hogy napjainkban egy rendkívül intenzív folyamat zajlik az egész térségre vonatkozóan. Ez Cserépváralja fokozatos átrendeződését eredményezi és a zsákfalut a turizmusiparba kapcsolva idegenforgalmi látványossággá alakítja át. Ennek a folyamatnak szerves részei a barlanglakások, amik a helyi polgármester szerint alkalmasak arra, hogy a falu kulturális identitását jelképezzék a turisztikai szintén. A tapasztaltak alapján úgy éreztem, a falu megfelelő terep lehet a feltett kutatói kérdés megválaszolására. Korábban már találkoztam hasonló írással, amit Jávor Kata Varsányról készített és Huseby– Darvas Éva cserépfalui doktori disszertációjával is megismerkedtem, amik arra ösztönöztek, hogy érdemes elkezdeni a munkát.<sup>1</sup> Ezért később, újabb látogatásokat tettem a településen és megkerestem azokat az embereket, akik interjúkon keresztül segíthetnek megérteni a helyi kultúraépítő törekvéseket. Így volt alkalmam mély- és életútinterjúk készítésére a polgármesterrel, DZ -nal, tősgyökeres helyiekkel, mint PT-el, a tájház gondnokkal, MM-el, az 1933-ban született és fennálló házban nevelkedett idős hölgyvel, KM-el, aki 1928-ban született és a kiköltözési hullám alatt lett otthona egy barlanglakás, a 68 éves FJ-vel, aki Bükkábrányból házasodott a településre, HL-val és feleségével, akik Gödöllőről vásároltak itt barlanglakásos portát, továbbá NL-el, aki 34 éves családayaként él és dolgozik a településen. Az idősebb generációval való beszélgetések során igyekeztem a régmúlta is koncentrálni, míg a fiatalabbakkal a jelen problémáit megfogalmazni. Emellett archívumi munkát végeztem a Néprajzi Múzeumban, aminek köszönhetően kéziratokkal támaszthattam alá az idősebb generáció által elmesélt korszakot. A hitelesség érdekében az idősebb korosztályát megkértem arra is, hogy rajzokon keresztül szemléltessék le a barlanglakások alaprajzát, jelölve a berendezési tárgyakat, így kognitív

---

<sup>1</sup> Huseby – Darvas 1985: 493–503. Jávor 1978: 295–299.

vázlatokat kaptam a korábbi lakáskultúráról, amik recens gyűjtésként kiegészítik azt az archívumi anyagot, amit a Népírajzi Múzeum fotótárában, és a Miskolci Herman Ottó Múzeum archívumában találtam.<sup>2</sup> A kéziratokon, rajzokon és beszélgetéseken felül nagy hangsúlyt fektettem a terepbejárásra, a település lakáskörülményeinek megismerésére, fotók készítésére. A terepmunka és adatrögzítés augusztus és október között több szakaszban zajlott. Az első látogatást követően 2–4 napos időszakokban háromszor jártam a településen. A terepmunka utolsó szakaszában a beszélgetések alapján megfogalmazódott bennem az a hipotézis, ami szerint *a közösség az Assmann-i értelemben vett kulturális emlékezet által fejezi ki identitását és egy kultúraépítő folyamaton keresztül reprezentálja azt. A barlanglakások ennek a kulturális emlékezetnek a hordozói, így a kultúraépítő folyamat eszközei is egyben.*<sup>3</sup>

A terepmunka eredményének feldolgozása és értelmezése során meg kellett határoznom azt a szemléletet, ami keretet ad e munkának. A Cserépváralján a mindenkori lakosság megtanult a természeti és gazdasági korlátokkal együtt élni és megtalálta azokat a lehetőségeket, amiken keresztül áthidalhatók a környezet adta nehézségek. A településen élő közösség kulturális önazonossága ezért csak a környezettel való kapcsolatában értelmezhető. A táj és ember viszonyát holisztikusan vizsgáló irányzat a Julian Steward által 1955-ben megalkotott *kulturális ökológia* szemlélet az, ami leginkább képviseli ezt a szoros kapcsolódást.<sup>4</sup> Az irányzat magyarországi képviselői közül Gunda Béla, és Borsos Balázs munkái adtak további támpontokat az elméleti háttér megalapozásához.<sup>5</sup> Ezek alapján kulturális ökológia területe lehet például az építészet, ami a közösség környezetformáló tevékenységéből alakul ki, és képet ad az életmódbeli és kulturális sajátosságokról. Cserépváralján a helyi építészet és azon belül a barlanglakások együttese sajátos lenyomata a táj és ember kapcsolatának, amiket napjainkban újra felfedezve a kultúraépítő folyamatok részévé tettek. Így kutatói kérdésemet ezeken az „épületeken” keresztül közelítettem meg.<sup>6</sup> A lakáskultúra, táj és ember kontaktusának szemléltetéséhez abból az elképzelésből indultam ki, amit Herman Bausinger *párhuzamos különidejűségnek* nevez, de a néprajzi szakirodalom

---

<sup>2</sup> Cséfalvay 1990: 98.

A vázlatokat az egységesség és átláthatóság érdekében átrajzoltam.

<sup>3</sup> Jan Assmann három féle emlékezetet különböztet meg: *mimetikus*, *kollektív* és *kulturális* emlékezetet. Ez utóbbi a régmúltat szimbolikus alakzatokká formálja és csak a jelenre vonatkozó részeit eleveníti fel. A kulturális emlékezetet gyakran megjelenítik a térben is. Az általa jelképezett emlékezhely köré közösségépítő ünnepek, rítusok szervezhetők.

Assmann 2004: 53–57.

<sup>4</sup> Steward 2006: 446–449.

<sup>5</sup> Gunda 1987 143. Borsos 2000: 12–16.

<sup>6</sup> A barlanglakásokat épületeknek és építményeknek tekintem. Az általam vizsgált otthonok egyike sem természetes képződmény, mert a természeti környezetből tudatosan, emberi munka által kerültek kialakításra.

korábról is említ. E szerint egy adott térben és időintervallumban a múlt több eleme is feltűnhet, felidézve azok emlékét.<sup>7</sup> Ez alapján napjainkban három történeti korszak jelenik meg a településképben, amik a lakóegységeken keresztül nem csak a lakosság gazdasági helyzetét, hanem a legjelentősebb társadalmi problémákat és értékrend változásokat is szemléltetik. A korszakok elnevezései, mint a dolgozat főbb szakaszai is erre utalnak. A 19. században kezdeti részként az *ökológiai építkezés* jelenik meg, amelynek során a lakosság a közvetlen természeti környezetet formálta ahhoz, hogy hajlékait kialakíthassa. Ebben a korszakban jelennek meg a máig fennmaradt barlanglakások. A második korszak a *szociális alapú építkezés* időszaka, amikor a barlanglakásra jellemző életforma az elmaradottság és szegénység jelképévé vált. A harmadik korszak a napjainkban zajló *kultúraformáló építkezés* időszakaként nevezhető meg. Ehhez Orvar Löfgren megállapítását használtam, aki szerint a közösségek bizonyos konfliktusos helyzetekben igyekeznek identitásukat hangsúlyozni és emiatt nagy energiákat fektetnek reprezentációs tevékenységekbe.<sup>8</sup> A mai változások során ilyen portákat és tereket láthatunk, egyes barlanglakásokat pedig emlékezhelyekké alakítanak át. A továbbiakban célom hogy a korszakolást alapul véve, a munka történeti, tárgyi és szellemi szempontból is érthetően mutassa be a jelenben zajló folyamatot és annak hátterét, megpróbálva választ találni a feltett kutatói kérdésre.

### **Ökológiai alapú építkezés**

A bükkaljai táj és ember kapcsolata egyfajta kompromisszumon alapul, mert az ember, aki a 13. század óta lakja Cserépváralja vidékét, megtanult alkalmazkodni a közetes, erdős környezethez.<sup>9</sup> A török hódoltság után katolikus magyarokkal és tótokkal újraterlepített falu lakossága az Esterházy és Forgách uradalom részeként gyarapította a jobbágyság társadalmi csoportját. A 19. század közepétől, a jobbágyszabadítást követően a földhiány miatt egyre többen summásmunkával egészítették ki kevés önerőből termelhető jövedelmüket.<sup>10</sup> Így a 19–20. század fordulójára Bükkalja egész területén közel 6000 állandó, alacsony életszínvonalon élő napszámos és mezőgazdaságban dolgozó embert tartottak nyilván, köztük a cserépváraljai lakosság nagy részével.<sup>11</sup> Az időszakos migrációs hullámokba bekapcsolódva Cserépváraljáról általában több hónapos távollétekre szegődtek el. Elsősorban Mezőkövesden, Felsőzsolcán, Szirmán, Eger környékén, legmesszebb a Jászság és az Alföld területén

---

<sup>7</sup> Bátky 1906: 5, 7. Bausinger 1989: 25.

<sup>8</sup> Löfgren 1985: 541.

<sup>9</sup> Mihály–Petényi 2000: 6. Viga 1996: 272–273.

<sup>10</sup> Mihály–Petényi 2000: 53.

<sup>11</sup> Gyáni – Kövér 2003: 329.

vállaltak munkát.<sup>12</sup> A 19. század közepétől a századfordulóig tartó időszakban a summás családok földbirtoka nem haladta meg a 3 kat. hold területet. Ez a tökemennyiség nem tette lehetővé, hogy a generációk épített házakban neveljék fel utódaikat, a barlanglakások azonban adókedvezményeket jelentettek számukra.<sup>13</sup> Ezért Cserépváralja summás lakossága kihasználva a táji adottságokat és kedvezményeket alkalmazkodott a körülményekhez, és lakásait a 19. század közepétől a riolittufa mészkőrétegbe vájta. Az első barlanglakásokat is jegyző hivatalos népszámlálási adat is ekkoriban, 1870-ben készült, amiben vármegyéenként Borsodban 45, Nógrádban 56, Hevesben 293 barlanglakás jelent meg.<sup>14</sup> A századfordulóra a hegy oldalán szerpentin ut mentén húzódott a szegényebb summásrétegek barlanglakásos élettere, amit Bakó Ferenc tipizálása szerint a teraszos kialakítás jellemez. A módosabb családok épített házai az Alkotmány út és a Rákóczi út mentén kaptak helyet, a barlanglakásokkal övezett völgyben.<sup>15</sup> (1. és 2. sz. kép)

### ***A barlanglakások kívül és belül***

A barlanglakások kivájása csákánnyal történt és a munka körülbelül 1-3 hónapot vett igénybe. Hála József meghatározása szerint ezek *felszínről nyíló* építmények lettek, amik a hegyoldalba vájt lakótérből és a gazdasági helyiségekből álltak, félkörívesen zárva körbe a pár négyzetméternyi udvart.<sup>16</sup> A termelőgazdálkodás tette szükségessé a tároló helyiségek és ólak megjelenését, ezért akiknek voltak állataik azok a környék természetes barlangjai helyett már vájt szállásokon tartották azokat.<sup>17</sup> Mednyánszky Miklós építészeti érdeklődésű munkájában a belső terjeszkedéseket vizsgálva arra a megállapításra jut, hogy először egy szobát, a későbbi pitvart használták, majd a további helyiségek nyitása fokozatosan történt oldalirányba. Leggyakoribbnak a kétegyesgű lakásokat tartja, de népes családok esetében gyakori volt két lakás egybenyitása, vagy új helyiségek vájása. (3. sz. kép) Szerinte a modernizálás, a gazdasági fejlődés nem elsősorban a helyiségek számában mutatkozott meg, hanem sokkal

---

<sup>12</sup> „Mentünk mink mindenfele. A szüleink es meg az ők szüleik es, hát inkább úgy Kövesd fele, meg vótunk Szirmán, Egerbe, de aki olyan vót elment egész a Jászságig, Alföldre..” MM

„Inkább itt a környékre volt jellemző. Az Alföldig is voltak csoportok, akik lementek, de Felsőzsolca, ott van az almáskert meg itt Mezőkövesd, Eger, ezek voltak a jobb helyek. Mondjuk az apukám volt, hogy Pécsre is elment, de már nem emlékszem...” PT

<sup>13</sup> Nagy 2013: 136.

<sup>14</sup> Bakó 1977: 136; 10.

<sup>15</sup> Bakó 1978: 14.

Vannak elképzelések, amik szerint a településen módosabb családok is éltek barlanglakásokban. (<http://barlanglakas.uw.hu/a.htm> 2014.11.03.)

Az adatközlők szerint az állatok számától függött, hogy valaki módosabbnak számított-e vagy sem. Minden barlanglakó család vállalt summásmunkát, köztük volt, aki jobb helyre, több bérért tudott menni vagy a népes család miatt több munkához jutott. A nagygazdák főleg borospincét vájtak a löszfalba.

<sup>16</sup> Hála– Mészáros 1998: 135.

<sup>17</sup> Balassa 1994: 54., 65. Viga 2002: 234.

szembetűnőbb volt a berendezés és bútorzat terén.<sup>18</sup> A Bakó Ferenc által szervezett terepbejárás során az 1960-as években, 8 utcában 20 objektumot mértek fel, amiből 13 pincével összekapcsolt lakást és 6 istállóval kiegészített otthont talált.<sup>19</sup> Ezek jellemzően alaprajzi szempontból szoba–konyha–pince–kamra térelosztásúak voltak. További típus a szoba- konyha-pince felosztás volt.<sup>20</sup> A barlanglakásba látogató először a bejárat homlokzatával találkozott, ami lehetett tapasztott, vagy maga a kőfal, de minden esetben igyekeztek fehérre meszelt síkfelületet kialakítani. (4. sz. kép) Cserépváralján a fejlődés egyik jele a tornác megjelenése volt, a helyiek szavával *ámbitus*, ami egy folyosónyi esőtől védett előteret biztosított a lakók számára.<sup>21</sup> A lakásokba belépve az életterek fala egyenetlen, a belmagasság maximum 2 méter. A „padló” általában döngölt föld vagy a természetes kőréteg. A tüzelőberendezés az egyetlen helyiséges barlanglakásoknál a bejáratnál szemben a falba vájt kemence volt füstelvezető nélkül. Ebben az esetben a füst a mennyezetbe fűrt kürtön és az ajtón távozott vagy a teret füsttel elárastva az ablakokon és szellőzőnyílásokon került ki a lakásból.<sup>22</sup> A nagyobb esőzések során a hegy hamar magába szívta a nedvességet, ezért a falak vizesedése és a talajvíz emelkedése gyakran problémát jelentett. Ezért a talajvizet egy padlóba vájt kisebb gyermekkád méretű gödörbe gyűjtötték és a nedvességben burjánzó penész elkerülésére szellőzőnyílásokkal látták el a falakat. (5. sz. kép). A kettő-, három- vagy többhelyiséges lakásoknál a berendezést a parasztházak térelosztásához hasonlóan igyekeztek alakítani, de a barlangok esetében nem beszélhetünk a tisztaszoba funkcióját betöltő reprezentatív helyiségről.<sup>23</sup> Az adatközlők szerint is a bútorzat változott a leglassabban. Ezért a fa bútorok generációkon átívelve szolgálták a családokat és csak később, az 1900-as évek közepétől kezdték őket modernebbre cserélni. Mindezt a lakáskörülményt a településen élők azonban nem tekintették lealacsonyítónak. A lakosság jelentős része barlanglakásokban töltötte mindennapjait, így nem volt szokatlan, sem megvetendő, ha például valaki ilyen körülmények közé házasodott vagy innen választott feleséget magának.<sup>24</sup> A jellegzetes lakáskörülményekhez való viszonyulás a két világháború között kezdett megváltozni, amikor külső hatásra ez az életmód egészen más fényben tűnt fel.

---

<sup>18</sup> Mednyánszky 2009: 48.

<sup>19</sup> Bakó 1977: 31.

<sup>20</sup> Bakó 1977: 40.

<sup>21</sup> Bakó 1977: 39–40; 45.

<sup>22</sup> Bakó 1977: 43.

<sup>23</sup> Bakó 1977: 47.

<sup>24</sup> „...nem vót azzal gond. Sose mondták vón’, hogy baj lenne mer’ abba lakik. Én legalábbis sose’ hallottam, hogy valakit ezér’ megszónának. Az én uram es onnat származik, de hát nem vót ez baj csak furcsa vót, hogy hogy férnek el abban a kicsi lyukba’.” MM

## Szociális alapú építkezés

Az I. világháborút követően az ország gazdasági állapotát alapvetően meghatározta a trianoni döntés és a világháborút követő inségek. Böhm Antal a korszak migrációs hullámairól írt tanulmánya szerint a peremterületekről az anyaország felé irányuló mozgások nem kedveztek az ország belsejében élő lakosság munkavállalási lehetőségeinek. Főleg a vidéki népességet viselte meg a munkanélküliség, azon belül is a mezőgazdasági munkás réteget sújtotta leginkább.<sup>25</sup> Az országos tendenciák szerint az egyre növekvő iparos és gyári munkás réteg (45 és 55%) Budapesten és környékén dolgozott.<sup>26</sup> Cserépváralján nem volt jellemző ekkoriban a főváros környékén munkát vállalni, azonban fokozatosan beindult egy foglalkozásváltási folyamat. A KSH által közreadott népszámlálási adatok szerint 1920-ban a 821 főből álló összlakosság legnagyobb része mezőgazdasági munkából élt. A 308 fő kereső lakos 96%-a (297 fő) foglalkozott ilyen jellegű tevékenységgel, akikre 497 eltartott jutott.<sup>27</sup> Egy évtizeddel később az 1930-as népszámlálás során az iparban dolgozók aránya több, mint kétszeresére nőtt a korábbihoz képest. 1920-ban 6 fő dolgozott ezen a területen, 1930-ban pedig 14-en helyezkedtek itt el. Az 1930-as években 973 fő élt a településen, ebből összesen 421 fő volt aktív kereső, akiknek ekkor a korábbinál kevesebb 78%-a (330 fő) dolgozott a mezőgazdaságban és rájuk 494 fő eltartott jutott.<sup>28</sup> Az eltartottak száma nem tűnik kimagaslóan nagynak, de a summás földművelő réteg birtok tulajdona az 1940-es években sem haladta meg a 3 kat. hold méretet családonként.<sup>29</sup> A 20. század első felében a vidéki települések, köztük Cserépváralja rossz anyagi és életkörülményei politikai kérdéssé váltak. A barlanglakásokat szociális problémának tekintették, amiket központi irányítással kívántak orvosolni. Cserépváralján az 1930-as évek elején 200 négyszögöles telkek osztását tervezték, de ez nehézségekbe ütközött a kevés parcellázható telek miatt. Így csak kevés család jutott házhelyhez a használható területek felosztásával. Az első építkezési hullám mindenesetre ezzel elindult, de a legtöbb családnak önerőből kellett megpróbálni felépítkezni. Ez a tájformáló erő máig láthatóan a Dobó utca alsó pincesorát alakította át. Többen viszont ezután is a tufába vájt hajlékokban húzódtak meg és a településkép egésze érdemben nem változott.<sup>30</sup>

A II. világháború alatt a települést orosz katonák szállták meg. A völgyben tanyát verő csapatok szabadon garázdálkodhattak a településen, ezért a lakosságnak menedékre volt

---

<sup>25</sup> Böhm– Pál 1985: 29–33.

<sup>26</sup> Paládi– Kovács 2006: 163.

<sup>27</sup> Magyar Statisztikai Közlemények 1923: 106., Magyar statisztikai közlemények 1925: 106.

<sup>28</sup> Magyar Statisztikai Közlemények 1934: 222.

<sup>29</sup> KSH 1941: 58.

<sup>30</sup> Mihály– Petényi 2000: 58.

szüksége.<sup>31</sup> A barlanglakások ekkor felértékelődtek, és búvóhelyek kialakításával a helyi fiatal lányok menedékéül szolgáltak.(6. sz. kép) A II. világháborút követően a szocializmus gazdaságpolitikája ellensúlyozni kívánta a Trianon óta kialakult egyenlőtlen állapotot Budapest és a vidék közt. Így a nagybirtokrendszer felszámolásával kisebb gazdasági központokat hozott létre a Dunántúl, a Duna-Tisza köze és a Tiszántúl területein:<sup>32</sup> A Cserépváralján élő mezőgazdasági bér munkások helyzete ezzel fokozatosan megváltozott. A KSH adatai szerint 1949-ben 940 fő élt a településen, 1960-ra számuk 985 főre nőtt, de 1960-ban a legtöbben, (580 fő, 58,8%) továbbra is a mezőgazdaságban dolgoztak, míg az építőiparban 271-en (27,5%) helyezkedtek el.<sup>33</sup> Az építőipari munkalehetőségek a napi és heti rendszeres ingázást eredményezték, ami eltért a summásmunka során megszokott időszakos migrációtól. Az 1970-es évekre ezek a foglalkozási arányok teljesen megváltoztak. Az ekkor mért adatok szerint 747 dolgozóból legtöbben, (334 fő, 44,7%) az építőiparban dolgoztak, ezt követően a mezőgazdaságban 233-an (31,9%) helyezkedtek el és 100-an az ipar területén tevékenykedtek.<sup>34</sup> Ez a változás a város felé vonzotta a lakosság jelentős részét és az 1960-as évekre 36,6%-os aránnyal beindult egy napjainkig tartó elvándorlási folyamat. A településen maradt lakosság számára a stabilabb munkakörülmények és a rendszeres jövedelem viszont lakásépítéshez és fejlődéshez adott lendületet.

### ***A kiköltözés***

S. Nagy Katalin *Lakberendezési szokások* című munkája szerint a lakáskultúra egy reprezentációs színtér, ami leképezi a bennük élő ember gazdasági, társadalmi státuszát és az általa követett mintákat.<sup>35</sup> A két világháború között kialakult szociálpolitikai nézet szerint a bükkaljai településeken a lakott barlang építmények a rossz anyagi helyzet, a társadalmi és egészségügyi problémák figyelmeztető jeleivé váltak. Ennek orvoslása érdekében a szocialista átrendeződésekig nem kezdődtek szervezett intézkedések, de magánjellegű kezdeményezések már fokozatosan megjelentek. Ilyen volt például az 1936-ban átadott tibolddaróci Mikszáthfalva, ami az egykori lakóknak teremtett jobb életkörülményeket.<sup>36</sup> Az ekkori cserépváraljai állapotokról a Néprajzi Múzeum kéziratárában találtam anyagot 1930-ból Erdősné Jakab Anna egykori cserépváraljai tanító tollából. Ekkor 863-an laktak a faluban, az aktív keresők 60%-a summásmunkát kénytelen vállalni. A gyermekhalandóságot tartja a

---

<sup>31</sup> Mihály– Petényi 2000: 59–60.

<sup>32</sup> Valuch 2005: 50–51.

<sup>33</sup> KSH 1961: 75; 157.

<sup>34</sup> KSH 1972:558.

<sup>35</sup> S. Nagy 1987:17.; 178.

<sup>36</sup> Mednyánszky 2009: 72–73.; 79.

legnagyobb problémának, ami helytelen táplálkozás és egészségtelen életkörülmények miatt alakult ki. A barlanglakásos életmódot ekkor még jellemző lakásmódként jegyzi le, de örömdetesnek tartja, hogy a lakosság fokozatosan fennálló házba tud költözni.<sup>37</sup> (7. sz. kép) Az 1930-as népszámlálási adatok az egykori tanárnő feljegyzéseit pontosabb részletekkel egészítik ki. Ezek alapján 1930-ban a településen 50 barlanglakás volt használatban, bennük pedig 216 fő lakott.<sup>38</sup> A következő oldalakon a fokozatos kiköltözési folyamat kerül bemutatásra az építkezések, a lakáskultúra és tárgyi világ változásán keresztül.

A KSH 1960-as összesített adatai szerint Cserépváralján 158 1948 előtt épített ház állt, 1940 és 1953 között 13, 1954 és 1959 között 46 új ház épült, 1960-ban pedig 13 még építés alatt álló házat számoltak össze.<sup>39</sup> A 20. század első felében önerőből zajló kiköltözések, majd a világháború után szervezett központi lakásteremtő akciók egy gazdasági és társadalmi értelemben is formálódó közösségnek teremtettek új otthonokat.<sup>40</sup> Az ő társadalmi pozíciójuk a kőházakba költözéssel megváltozott, a völgyben lakó jobb módú családokhoz képest hasonló környezetbe léptek elő, de lakberendezési kultúrájuk még az alacsonyabb státuszt képviselte. A fennálló ház a lakószobát és a pitvart tudta biztosítani az ott élők számára, ezért a barlanglakásból ez a két helyiség feleslegessé vált. Beomlasztva és visszabontva a lakószobát, egészen szorosan a pince vonaláig rakták az épített ház falát. (8. és 9. sz. kép) Ezzel a teljes utcakép megváltozott, mert szalagszerűen kezdtek sorakozni az utcafrontra néző épületek. Az épület falazathoz legkézenfekvőbb anyag a kő volt, amiket falazatként vékony vályog réteggel fedtek és fehérre meszeltek.<sup>41</sup> Visszaemlékezések alapján a tetőforma vízvetéses zsúptető lehetett, de ennek látható nyoma ma már nincs, ezt a 20. századi általános tendenciának megfelelően átcserélték palára és cserépre. A térelosztás általában szoba-pitvar vagy szoba-pitvar-kamra volt, a tüzelőberendezés pedig a pitvarban került elhelyezésre.<sup>42</sup> Az épített ház térelosztása átvette a barlanglakások helyiségeinek lakófunkcióit. Az élettér így áthelyeződött a fennálló házak szobáiba, a barlanglakások maradványai pedig funkcióváltáson mentek keresztül. A lakott vájatokban a kamra gyakran szolgált hálóhelyül, de ekkorra már csak raktározó funkciót töltött be a pincével együtt. A lakások tüzelőberendezése is

<sup>37</sup> Erdősné Jakab Anna 1930: 10., 13.

<sup>38</sup> KSH 1932: 52.

<sup>39</sup> KSH 1961: 54.

<sup>40</sup> „...Nagyon nehezen, de összeszedték a rávalót. A summásmunkával próbálták meg összeszedni, de ugye például az építőanyagra alig kellett pénz, mert azt helyben termelték ki. Nem tudom, hogy volt, mert nekem csak elmesélték, én ugye már a kőházba születtem. De az biztos, hogy nehezen építkezettek, mert szegény volt akkor mindenki és nagydolog volt, ha kijöhetett onnét...a bútor az biztos, hogy maradt a régi, emlékszek, hogy volt kiskoromban még pár darab.” PT

<sup>41</sup> Barabás-Gilyén 2004: 123.

<sup>42</sup> Barabás-Gilyén 2004: 23.

fokozatosan megváltozott, megjelent a rakott tűzhely, így megszűnt a nyílt lángon való főzés.<sup>43</sup> Az épületek bebútorozására viszont a legtöbb esetben már nem volt pénz. A barlanglakásból kihordott bútorokkal alakították a belső tereket, amiből arra következtethetünk, hogy a követett lakberendezési minta akaratlanul is a barlanglakások szintjén élő társadalmi réteghez kapcsolta őket.

A második telepítési hullám csoportjára a társadalmi mobilitás jellemző. A családok idősebb generációja mezőgazdasággal foglalkozott, gyermekeik viszont már az iparban helyezkedtek el.<sup>44</sup> Az 1950-es évektől induló második építkezési hullámban többféle koncepció jelenik meg. Egyik lehetőség az 1940-es években kialakult utcaképet megtartva a kőházak lebontása volt azért, hogy szocialista típusházakat emeljenek a helyükre. Második koncepcióként a kölcsönrendszerrel támogatott tömeges kiköltöztetések érdekében a Tóth László utcát nyitották meg. Itt építettek szoba-konyhás házakat, a helyiek szerint „CS” lakásokat.(8. és 10. sz. kép) Harmadik irány a mai lakáskörülmények felé vezető úton, az iparban elhelyezkedők stabil jövedelme miatt vált lehetővé. Ők az egyre kényelmetlenebb generációs együttélés helyett külön költözhettek és új, az alacsonyabban fekvő elnéptelenedett telkeket vásárolhatták meg. A kőházak helyére, az egyénileg vásárolt telkeken és a lebontott kőházak helyén szoba–konyhát–kamrát, majd „L” alakú térelosztásra bővített típusházakat építettek. (11. sz. kép) Az új épületek, bár fennálló házakat biztosítottak az egykori barlanglakásban élő leszármazottaknak, de a településen nem közművesítették őket. Így az 1990-es évekre a fennálló házaknak 43%-a még komfort nélküli volt és csak 27% volt félkomfortos.<sup>45</sup> A típusházak térelosztása miatt a szobák funkciója egyre differenciáltabbá vált és fokozatosan új mintakövetési tendencia vált megfigyelhetővé. Az 1960-as évektől az egykori földműves családok bútorzata még nem volt egységes, a régi és új elemek vegyesen fordultak elő, de fokozatosan hozzájutottak az országosan használt típusbútorokhoz is.<sup>46</sup> Gyakorivá vált a centrális elrendezés, megnőtt a dekorációs igény is, és a több generációs

---

<sup>43</sup> Barabás–Gilyén 2004: 162.

<sup>44</sup> Jávor–Molnár–Szabó–Sárkány 2000: 987.

<sup>45</sup> KSH 1992: 539.

<sup>46</sup> S. Nagy 1987: 96. ; 187.

„Úgy volt, hogy ami megmaradt a barlangból vagy kőházból az jött a fennálló házba is, de előbb- utóbb lecserelték. Nálunk a szobában ahol aludtunk volt egy dívány szemben az ablak alatt, oldalt két ágy, az ajtó mellett szekrény meg középen asztal. Ugyan ez volt a szüleimnél is. Akkor már típusbútorok voltak ezek, innét hoztuk Mezőkövesdről a vásárból.” PT

„Én áthoztam a barlangból eztet mind ni.) Csak ugye újrafestették, hogy ne legyen csúf... 1950 körül lehetett, na akkor vettünk új bútorokat mert ugye tönkrementek a régi meg emezek divatosak vótak még akkor a barlangban is (nevet). Meg aztán lett a masina, Salgó, az mán iten vót a fennálló házban, szekrény, meg asztal, meg dívány. Ilyen heverő is vót mán akkor. ” KM

együttélés során a korosztályok, olykor nemek szerinti szeparálódása volt megfigyelhető.<sup>47</sup> Az építkezési és lakberendezési minták egyes elemei napjainkig rögzültek az idősebb korosztály otthonaiban, így ma is látható, honnan hová tartott egy közel száz éves lakáskultúra fejlődési folyamata.

### ***Két életút ellentétes iránya***

Az egyéni történetek és életutak a néprajzi érdeklődésű munkák során segíthetnek az egyéni példákon keresztül megérteni a közösségre vonatkozó jellegzetességeket.<sup>48</sup> A gyűjtés során két beszélgetőpartner mesélte el családtörténetének egy-egy szakaszát. Történeteik természetesen nem reprezentálják a teljes cserépváraljai lakosság sorsát, de hozzájárulhatnak ahhoz, hogy testközelbe kerüljön a helyi lakáskultúra formálódása a mögötte álló gazdasági és társadalmi változásokkal. A két példa két lehetséges fejlődési utat mutat be, de elsősorban azt, hogy hogyan lehetett a barlanglakásból kiköltözni.

#### ***PT***

1947-ben született summás család egyedüli gyermekeként. Anyai nagyapja MJ és nagyanyja ÉM, dédszüleiről pedig csak dédapja nevét tudta felidézni, ÉJ-t. Ami viszont biztos, hogy a Dobó utca 8. szám alatt álló, anyai ágon öröklődött barlanglakás körülbelül a 19. század elején keletkezhetett keze nyomán. Az egy szoba–konyha–kamra és istálló kialakítás nem a jómódú lakások sorába tartozott, de túlmutatott az egyetlen szoba–konyhát lakó alacsonyabb rétegek életkörülményein. (13., 14. sz. kép) A berendezés a 19. századi szokások szerint lehetett, amit összesen 6 fő használt. A főzés a lakószobában zajlott a masinán vagy rakott tűzhelyen (erre már nem emlékezett), a kemencét pedig kenyérsütéskor és ünnepi ételek készítésekor gyújtották be az udvaron. A helyiségek elrendezését a 14. sz. vázlaton mutatta be. PT felmenői a helyi lakosság túlnyomó többségéhez hasonlóan summásként dolgoztak az év legalább 6 hónapjában. Édesanyja, MM (1924- 2013) 17 évesen házasodott össze édesapjával, ifj. PK-val (1921- 1969). Ekkortól a szülők PT nagyszüleivel végzett kiegészítő munkákból az 1930-as évek végén önerőből felépítkeztek és együtt kőházba költöztek. Az új épület az akkori módszer szerint a barlanglakás megmaradt helysége elé került. Az építkezés alatt semmisítették meg a ház udvarán álló kívülről fűthető kemencét is, lecserélve azt az épületben felállított rakott tűzhelyre. A szoba- pitvar- kamra elrendezésű új parasztház, megegyezett a korszak kőházainak térelosztásával, felszereltségével. Azzal a különbséggel, hogy a barlanglakás maradványainak köszönhetően az épített kamra mellett

---

<sup>47</sup> S. Nagy 1987: 99–101.

<sup>48</sup> Mohay 2000: 771.

több tároló és gazdasági helyiség marat, amit PT a 15. sz. képen ismertetett. A bútorzatra már nem volt pénz, ezért a barlanglakásból kihordott elemekkel rendezték be új otthonaikat, így a 19. századi fa berendezés maradt meg emlékezetében.

PT ebben a háromosztatú kőházban nőtt fel. Felnőtt korára az 1950-es évektől PT és leendő férje is állandó munkahelyet kapott (PT az ÁFÉSZ-nál, férje a Miskolci Vasgyárban helyezkedett el), így ebben az időben szüleikkel ismét bekapcsolódtak az építkezési hullámokba.<sup>49</sup> Ennek legfőbb oka az volt, hogy PT szülei már szűkösnek találták a kőházat ahhoz, hogy egy újabb generáció ott éljen. Így a nagyszülői házban ifj. MJ, M testvére élt tovább feleségével, EI-vel PT a szülőkkel pedig új telket vásárolt. Ekkor ehhez a gazdasági feltételek is adottak voltak, mert a stabil jövedelem mellett az állam előnyös kölcsönöket kínált az építkezések támogatására. 1955-ben a tervek szerint megkezdődhetett az újabb munka a Kossuth utca 20. szám alatt. Az építkezés szakaszosan zajlott, „maszek” munkákkal egészítették ki a keretet és PT elmondása szerint a gyárból is tudtak hozni „ezt–azt”. PT háza befejeztével a Dobó utcában is új épületet emeltek. „L” alakú téglalapú ház készült verandával, két nagy- és egy kishálózával, továbbá kamrával. A Dobó utcában a barlangból továbbra is megmaradt a pince, kamra és istálló, de ezek átminősültek tároló helyiségekké, szűkítették. PT ezt a 16. sz. képen részletezte, ahol jelölte azt is, hogy később a barlanglakás kamrájából és istállójából nyári konyhát alakítottak ki, és az 1980-as években garázs is épült az udvarra (12. sz. kép). A bútorzatot a barlanglakáshoz képest ekkorra teljesen lecserélték divatosabb típusú bútorokkal. A P. portán tapasztalt változások tulajdonképpen jellemzik a Dobó utca alsó során elhelyezkedő barlanglakások sorsát. Itt mindkét hullámban zajlottak építkezések, kivéve a H. portát és a 2011-ig lakott telket a 12. szám alatt.

## KM

KM 1932. február 2.-án született barlanglakásban. (17. sz. kép) Édesanyja korábban fennálló házban élt szüleivel, amit KM nagyszülei építettek egy zsúpfedezés, szoba-konyha kőházként körülbelül az 1800-as évek elején. Erről KM csak elbeszélésből tud, mert az önkormányzat egy végzetes tetőszerkezet omlás miatt. A falak és bútorok megrongálódtak, ezért a családnak új otthonra volt szüksége. Summás parasztok lévén nem volt pénzük új kőházra, így az 1940-es években a barlanglakást választották. Az első építményt ideiglenesen kapták, a második, saját hajlékot helyi „kőszagató” emberek vájták ki a „Siccvár” területén.<sup>50</sup> A lakószobában emlékszik kemencére, a szobából nyíló pincére és külső disznóólra az udvaron,

<sup>49</sup> Nevét nem szerette volna közölni

<sup>50</sup> A „Siccvár” a helyiek által elnevezett terület, ahol barlanglakások egy csoportja található. Ma Vörösmarty utca néven emlegetik. Írása és kiejtése „Sicvár” és „Siccvár”-ként is előfordult a gyűjtés során.

ezeket vázlatosan papírra vetette aminek másolata a 18. sz. képen látható. Náluk összesen 7 fő lakott. A második világháború alatt elmenekültek Igricibe és ott vészelték át az időszakot. A háború után KM családja a kiköltöző tendenciával ellentétben épp hogy megszokta a barlangot. A régi ház bútortárából alig maradtak elemek az omlás miatt, így újakat kellett vásárolni. Kredencet, két páros ágyat, hokedlit, széket, asztalt, szekrényt fokozatosan szereztek be. A kemencét lecserélték rakott tűzhelyre, majd sparheltre. A barlangban víz egyáltalán nem volt, petróleumot használtak, és fával fűtöttek. A berendezés és a tüzelőberendezés modernizálása KM szerint divatosabbá, élhetőbbé tette a lakást, így akkor sem kellett szegyenkezniük, amikor más már fennálló házban lakott. A Temesvárról átszökött férjével 19 évesen házasodott össze 1951-ben. A férj így KM-mel kötött házassága miatt került barlanglakásba, számára szokatlan lakáskörülmények közé, de az idős hölgy szerint nem viselte meg a dolog, tűrte. Az 1960-as években a barlanglakásban való életvitelszerű tartózkodást központi irányítással igyekeztek megszüntetni. KM lakása ekkorra már erősen rongálódott, ezért a fiatal pár jogosult volt a kedvezményes kölcsönre. Mivel férje ekkor már rendszeres fizetésért a Miskolci Vasgyárban gépkocsivezetőként dolgozott, némi ráadás munkával össze tudta gyűjteni a 6400,- forintot a lakásvásárlásra. Számukra és a hasonló helyzetben levő családok számára a Tóth László utcát nyitották meg és parcellázták fel. A helyiek által „CS” lakásnak hívott épületeket az állam építette fel, így egy időben 1967-re lett kész az utca. A KM családja ebben kezdte meg új életét, évi 1600,- Ft kölcsönrel terhelten, 25 éves törlesztési idővel. Az eredeti alaprajz szoba-konyhából állt, később ezt toldották egy most ebédlőként funkcionáló helyiséggel, végül háromosztatú szoba-konyha-fürdő épületet emeltek a kert felé. Az új lakás berendezését részben a barlangban használt bútor, részben új vásárlások eredménye tette ki (19. 20. és 21. sz. kép). A konyhába masina került, majd Salgó tűzhely, az 1980-as évekre bevezették a villanyt és később a vizet is. A hátsó kisház konyháját megszokásból hasonlóan rendezték be, mint a barlanglakást, vegyítve a modern kor elvárásai szerint vásárolt berendezési tárgyakkal. Itt találhatók az onnan származó bútorok, a Salgó tűzhely, egy modern, de használaton kívüli gáztűzhely, mikrohullámú sütő, a barlanglakásból származó kredenc, a fa- és hamutartó láda és a pad. A hálósobában modernebb a bútortárral, ágy, televízió, képek, két szekrény látható. A fürdőszoba korszerű, káddal, csappal, mosógéppel. A víz, PT új házhoz hasonlóan itt is a kis házrészbe van bevezetve. A fürdőből nyílik a „CS” lakás. Itt a fürdőt követő szoba televízióval, komóddal, ruhásszekrénnel, csempe kályhával van berendezve. Az ebédlőben középen asztal, körülötte székek, egy kályha az ajtóval szembeni fal teljes egészét erdei tájat ábrázoló tapéta. Az utcáfrontra eső szoba a

tisztaszoba funkcióját tölti be, két kanapéval, dohányzóasztallal, két szekrénnel van bútorozva, nagyon ritkán lépnek be oda.

### **Kultúraformáló építkezések**

A 21. században a párhuzamos különidejűség egy új szakasza jelenik meg a településen, amit egy új tájformáló erejű építkezés hoz létre. Ennek alapja a korábbi korszakok háttérében is húzódó feszültség, ami a vidék és a város közti gazdasági egyensúly felborulásának köszönhető. A rendszerváltást követően egyre elnéptelenedő térség új stratégiákat kell, hogy találjon a gazdasági egyensúly helyreállításához és a fennmaradáshoz. Cserépváralján sokan a megoldást a turizmusiparban látják, ami csatornaként egy közösség lokális jellegzetességeit jövedelemszerzési céllal közvetíteni képes a külvilág felé.<sup>51</sup> A turizmusiparba való bekapcsolódás érdekében a közösség települését, mint teret egy kultúraépítő folyamat során átalakítja, átértelmezi, és reprezentatív szintérré változtatja. Ennek a folyamatnak kitüntetett részei a barlanglakások, amelyek új funkciót és jelentést kapnak. A korábban elhanyagolt, épületek most reprezentatív értékű elemekké válnak, amik alkalmasak a helyi kulturális emlékezet hordozására. Ezáltal Pierre Nora megfogalmazása alapján „*emlékezethellyé*” alakulnak át, mert felruházzák azokat egyfajta szimbolikus többletjelentéssel. Ehhez úgy szerkesztik át az építményeket, hogy azok kifelé reprezentálják az idealizált múltbéli időt és teret, a közösség felé pedig egy identitáserősítő szerepben jelképezzék a kulturális emlékezet elemeit.<sup>52</sup>

### ***A probléma: egyenlőtlen viszonyok***

A szocialista gazdaságpolitika, és az 1971-ben elfogadott területfejlesztési koncepció körzetes rendszere a rendszerváltást megelőző évtizedekre vidéki ipari központokat, azokat övező agglomerációs körzeteket és leszakadó, elnéptelenedő aprófalvas településkörzeteket hozott létre.<sup>53</sup> Enyedi György felmérése alapján Bükkalja az 1970-es években a részleges középfokú régiók közé tartozott, így a legszegényebb falvak sorát gyarapította.<sup>54</sup> Kovách Imre *A vidék az ezredfordulón* című könyve szerint a szocializmus alatt kialakult erős városisodó tendencia sem kedvezett a vidéki településeknek mert a gazdasági tőke egyre nehezebben

---

<sup>51</sup> Eriksen 2006: 370–371; 375–376.

<sup>52</sup> Nora 2010: 27.

<sup>53</sup> Országos központként a főváros, kiemelt felsőfokú központok az öt vidéki város (Debrecen, Győr, Miskolc, Szeged, Pécs), felsőfokú központok, részleges felsőfokú központok, középfokú központok, részleges középfokú központok. (1007/1971. [III. 16.] Korm. számú határozat az országos településfejlesztési koncepcióról)

Bibó 1986: 148–151.

<sup>54</sup> Enyedi 1980: 170–174.

jutott el hozzájuk.<sup>55</sup> Az aránytalan településfejlesztések abbamaradtak a rendszerváltást követően, de az új típusú – főleg magán vállalkozói és pályázati úton nyert – beruházások sem tudták megszüntetni a kialakult egyenlőtlen állapotot a vidéki aprófalvas települések, a vidéki nagyvárosok és Budapest között. Emiatt az elszegényedő térségek az ezredfordulóra a legtöbb gazdasági és szociális feszültség színtereivé váltak.<sup>56</sup> A népszámlálási és statisztikai adatokat felhasználó Kovács Katalin összefoglalójában arra hívja fel a figyelmet, hogy az országban jelenleg is tömörszerűen szegényednek el régiók, amik közt 2005-ben a bükkaljai térség az egyik leginkább érintett északi- sávba tartozik.<sup>57</sup> Kovács Imre szerint az ide tartozó falvak esetében alapvető probléma a környezetből adódó elzártság, mert ez meghatározza a foglalkoztatottság, a képzési lehetőségek és beruházások arányát. Ezeken a területeken a legnagyobb mértékben szűntek meg a munkahelyek, ami miatt 2005-re az ingázó életforma a szocialista korszaknál is nagyobb tömegek életét határozta meg. Kertesi Gábor szociológiai kimutatása alapján ez 2000 körül az országban 1000–1200 település hétköznapijait érinti, ahol az infrastrukturális akadályok miatt átlagon felüli a napi utazással töltött órák és az erre költött pénz aránya.<sup>58</sup> Az ingázó életmódot nagyfokú elvándorlás is követi, mert a helyben tökehiány miatt akadozó munkahelyteremtés a városokba vonzza a lakosság fiatalabb korosztályát. Cserépváralján ez 1990 óta 172 fő csökkenést jelent, így 2007-re 667 fő helyett 495 főt számlált a falu, mára pedig 449-re apadt a lélekszám. A munkanélküliség aránya is fokozatosan nő, a 28 regisztrált munkanélküli mellett további 20-at az önkormányzat segítyez önerőből. Ez a szám azért túl magas, mert az aktív dolgozók arányát fokozatosan meghaladja a nyugdíjasok száma, így a település munkaerő egyensúlya nem tud munkanélkülieket eltartani.<sup>59</sup> 2004-ben a térségi folyóiratban interjú készült a polgármesterrel az elvándorlás és előregedés problémájáról, amiben az olvasható, hogy a település vezetősége hisz abban, hogy a családok számára megfelelő életteret biztosíthat a település. Az egyre nagyobb mértékű elvándorlást rendeletekkel igyekeznek megakadályozni, amik lehetővé tennék a településen építkező helyi fiatal családok támogatását és a kívülről érkező betelepültek hitelhez jutását a kezesség vállalásával.<sup>60</sup> A polgármester és Tóthné Telekes Ágota által 2007-ben megjelentetett cikk a *Bükkalja* című folyóiratban már kevésbé optimistán „kertelés nélkül” mutatja be az állapotokat. Ekkorra az önkormányzat már évtizedek óta tökehiánnyal küzdött, viszont pályázatokkal sikerült finanszírozni a minimális költségvetési terveket. Az

---

<sup>55</sup> Kovács 2012: 122–123.

<sup>56</sup> Kovács 2012: 57.

<sup>57</sup> Kovács 2007: 49; 51.

<sup>58</sup> Kertesi 2000: 22–23.

<sup>59</sup> Dávid – Tóthné Telkes 2007: 8.

<sup>60</sup> Dávid 2005: 8.

ezredfordulót követően viszont a befektetések és alaptőke hiánya akkora veszélybe sodorta a település létét, hogy minden törekvés ellenére az áram és egyéb szolgáltatások kifizetésén túl nem maradt pénz a falu fenntartására. Így állami támogatásban reménykedtek, de a saját bevételi források növelése is elengedhetetlenül fontos feladat lett a lét biztosítása érdekében.<sup>61</sup>

### ***A megoldás: turizmus***

A nehéz gazdasági és társadalmi körülmények közé került aprófalvas településeknek a rendszerváltás után meg kellett találni azokat a lehetőségeket, amik saját és kívülről jövő befektetések formájában gazdasági tőkét eredményeznek. G. Fekete Éva az aprófalvak üdülőfaluvá válásáról tartott előadás összefoglalójában az egyik legnépszerűbb megoldásnak a turizmusiparba való bekapcsolódást tartja. Az elnéptelenedő falvak számára ez társadalmi és gazdasági szempontból is felfrissülést jelent, nő a munkahely lehetőség aránya, a kívülről és belülről kezdeményezett befektetések lehetőségei és a fizikai elzártság problémája is sok esetben megoldódhat.<sup>62</sup> A turizmusiparba való bekapcsolódáshoz a településeknek viszont ki kell alakítaniuk saját profiljukat annak érdekében, hogy a turista tömegek számára célponttá váljanak. Kovách Imre szerint a 20. század jellemző turisztikai trendje a vidéki romantika, a korábban a szocializmus által direkt felszámolt rurális, paraszti világ, ami a globalizmussal szemben az egyediség megélését teszi lehetővé.<sup>63</sup> A város lakó polgárság kiszakadása a természetbe, egy szimbolikus tájba, kulturális és szellemi termékek közé, a homogenizált városi fogyasztói hétköznapiak ellenpólusaként jelenik meg. Ahhoz, hogy egy falu ilyen egyediséget rejtő turisztikai célponttá váljon a látogatók szemében megfelelő imázssal kell rendelkeznie. Ez a látogató – elsősorban városi és tehetősebb rétegek – nézőpontjából érkező meghatározás, ami bár hangsúlyozza a település alárendelt pozícióját, mégis kedvez a turisztikai célponttá válásnak. Az alárendeltség, az elmaradottság alkalmas a népi, vidéki idill kialakítására, a városi életforma ellentétpárjaként a paraszti romantika felidézésére. Az imázsépítés során azonban a pusztán vidéki, népies karakteren túl többet, különlegesebbet kell nyújtani. Kovách Imre szerint ezért a rurális idill, különböző imázstípusokba sorolható, mint *pásztoridill*, *természeti idill*, *sportidill*, amik mind egy-egy imázsát ragadják meg a vidéki környezetnek.<sup>64</sup> A megfelelő helyszín és imázs kapcsolatában viszont fontos, hogy a terek és elemek szimbolikus tartalommal is telítődjenek, mert csak így válhatnak sztereotíp, de többletértékkel bíró, vonzó látnivalóvá.<sup>65</sup> Sikeres esetben például a település egy-egy

---

<sup>61</sup> Dávid – Tóthné Telkes 2007: 8.

<sup>62</sup> G. Fekete 2007: 169.

<sup>63</sup> Kovách 2012: 33.

<sup>64</sup> Kovách 2012: 28.

<sup>65</sup> Fejős 2003: 7.

kiragadott történeti szakaszára, látnivalójára vagy jellegzetességére egész éves programsorozat építhető és a befektetési rendszer beindítható.

Bár az aprófalvas települések problémája a 20. század utolsó évtizedeiben és a 21. század elején tömegesen hívta életre az ilyen jellegű idegenforgalomra átrendezkedő falvakat, a népi kultúrán alapuló vidéki idill turizmusa a 19. század vége, 20. század eleje óta nyomon követhető. Ezzel kapcsolatban ír például Fügedi Márta *Mítosz és valóság* című kötetében a közelben fekvő Mezőkövesdről, ami a térségben elsőként 1896 után fokozatosan vált idegenforgalmi célponttá.<sup>66</sup> A Balaton parti települések esetében is hasonló folyamat zajlott, ahol a természeti környezetre építve 150-200 éve működik kiterjedt, megélhetést biztosító turizmusipar.<sup>67</sup> Peterdi Vera és Szojka Emese Bugac és Apajpuszta 20. század első felében zajló turizmusba való bekapcsolásának folyamatát összegezte, ahol a pásztoridill egyik legjellegzetesebb példájával találkozhatunk.<sup>68</sup> Egyik legismertebb ma is fokozatosan fejlődő népies imázusra építő település Hollókő, ami az 1980-as években kezdett hasonló gazdasági és társadalmi okokból átalakulni.<sup>69</sup> A Bükki térségben hasonló természeti viszonyok közt fekvő település az 1990-es években idegenforgalomra fokozatosan átrendezkedő és napjainkban is szintén formálódó Bükkszentkereszt, ahol a mészégetésből származó jövedelem megakadásával új munkahelyteremtő lehetőségeket kellett találni.<sup>70</sup> Cserépváralján az 1980-as években tették meg az első lépéseket a turizmusiparba való bekapcsolódás érdekében. Ebben az időszakban Czegléd Lajos, helyi néprajzi érdeklődésű tanár kezdeményezte az ifjúsági tábor és tájház kialakítását 1983-ban.<sup>71</sup> Az idegenforgalom felé való nyitás 2004-ben, az egyre intenzívebben romló helyi gazdasági állapotok miatt kapott újabb lendületet. Ebben az évben alakult meg a Cserépváraljáért Alapítvány DZ elnökségével, ami 9 tagú kuratóriummal döntött a befolyó pénzek befektetéséről, a településen történő vállalkozói beruházásokról.<sup>72</sup> Ugyan ebben az évben képviseltethette magát önállóan a település a megyei Tourinform iroda standján az Utazási Kiállításon is, ahol Nagy Katalin akkori megyei irodavezető lelkesen beszélt a térségben és a településben rejlő lehetőségekről.<sup>73</sup> Az eredményes turisztikai befektetésekhez azonban ki kellett alakítani a megfelelő infrastrukturális környezetet a látogatók fogadására. Ehhez G. Fekete Éva

---

<sup>66</sup> Fügedi 1997: 127.

<sup>67</sup> Schleicher 2008: 100.

<sup>68</sup> Peterdi– Szojka 2003: 137–139.

<sup>69</sup> <http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/kozlemeny-a-holloko-ofalu-es-kornyeze-vilagoroksegi-terulet-vilagoroksegi-kezelesi-tervenek-velemenyezesrol> 2014.10.10.

<sup>70</sup> Hatvani 1998: 114.

<sup>71</sup> Mihály–Petényi 2000: 69., Mednyánszky 2009: 105.

<sup>72</sup> Dávid 2004: 8.

meglátásával egyezően külső segítséget hívtak és vállalkozók megjelenését szorgalmazták a településen.<sup>74</sup> NL például ennek köszönhetően kapott munkahelyet egy szolgáltatóegységben.<sup>75</sup> A cserépváraljai turisztikai szolgáltató rendszer megalapozására alkalmas volt a passzív munkaerő, a fejleszthető infrastruktúra és a műemlékvédelem alatt álló objektumok, mint a várrom, a kútház, a templom és a tároló vermek.<sup>76</sup>

### ***Az emlékezhely megszerkesztése***

Niedermüller Péter *Térformák és térhasználati szabályok a falusi kultúrában* című tanulmánya szerint a település egy olyan terep, ahol megnyilvánulhat a közösségi identitás vizuális vagy kommunikációs mintákon keresztül.<sup>77</sup> Egy falun belül a közösségi terek kialakulása, elhelyezkedése, a lakáskörülmények mind leképezik az ott élő csoport életmódját, társadalmi, gazdasági helyzetét és viszonyait. Így, ha megváltozik a helyi társadalom gazdasági szerkezete és foglalkozási struktúrája, akkor ez látható lesz a településképen is. Cséfalvy Zoltán szilvásvárad terepmunkájáról írt tanulmányában erre hoz példát. A turizmusiparra való átrendezkedés a 20. század második felétől fokozatosan átalakította Szilvásvárad képét és épületeinek funkcióját.<sup>78</sup> Ez a folyamat figyelhető meg Cserépváralján is, ahol a tudatos kultúraépítő tevékenységeknek köszönhetően fokozatosan kiépült az az infrastrukturális és reprezentatív térrendszer, amittől mára a település képes a látogatók fogadására. 2004-től folynak fejlesztési munkálatok, az Alkotmány út mentén új játszótér, új ifjúsági tábor, 2010-től kemencés kert, 2013 óta az egykori iskola helyén turisztikai központ épült. Emellett a mellékutcákban is egyre több magánszállás nyílt egyszeri és rendszeres látogatókkal népesítve a települést. A dolgozat szempontjából legfontosabbak a barlanglakásokban bekövetkezett változások. A felújított, és újraértelmezett építmények portáira lépve a népi kultúra felidézésével találkozunk. A modern kor követelményeinek megfelelően a régi idők stílusát idézve tárulnak elénk a hajlékok, aminek köszönhetően a látogató számára a lokális értékek fontosságát sugározzák.<sup>79</sup> Két példa erre a DZ által 2005-ben kialakított barlanglakásszállás és HL portája, aki a településen kívülről érkező befektetőként lát fantáziát az egykori otthonokban.

---

<sup>74</sup> G. Fekete 2007: 173.

<sup>75</sup> „...Amikor a gyes után próbáltam visszamenni a munkahelyre, de nem engedtek vissza. A férjemmel sajnos belekeveredtünk a devizahiteles problémába is. A kislányom az első osztályt még itt tudta járni, de aztán az iskola is bezárt és meg kellett oldani valahogy, hogy eljárhasson a településről. Na de szóval nagyon rossz anyagi helyzetbe kerültünk. Ez az idegenforgalom dolog így nekünk nagyon jól jött. Most azt csinálom, amit mindig is szerettem, sétálok a környéken (nevet). Túracsoportokat szervezek és túrákat vezetek...” NL

<sup>76</sup> Cseri– Szabadfalvi 1992: 16.

<sup>77</sup> Niedermüller 1981: 77.

<sup>78</sup> Cséfalvy 1990: 82.

<sup>79</sup> Tamáska 2006: 40.

## *DZ és a barlanglakásszállás*

A 2000-es évek közepétől induló fejlesztések során a polgármester javaslatára a barlanglakás tájház mintájára szállást hoztak létre egy Dobó utcai barlanglakásból.<sup>80</sup> Az örökösöktől megvásárolt barlangon nem végeztek átalakítást az 1930-as 1940-es években sem, így reprezentatív példája lehetett az egykori életformának. DZ szerint érdekes élmény egy ilyen lakásban tölteni az éjszakákat és megtapasztalni, milyen lehetett a mindennapi élet ezekben az otthonokban.<sup>81</sup> Ezt az elképzelést Dean Maccannel *attrakció modellje* szemlélteti, ami szerint a turistának empirikus kapcsolatra van szüksége látnivalóval ahhoz, hogy élménnyé váljon és rögzüljön az átmeneti látogatás.<sup>82</sup> A DZ nem titkolt célja, hogy ezekkel az intenzív benyomásokkal megmutassa a látogatóknak, hogy érdemes ilyen állandó lakókörnyezetben is gondolkodni. A szállás mintájára olyan vállalkozó kedvű családokat vár, akik beköltöznének a felújított lakásokba és egy új életforma modelljeként példát mutatnának a hasonló helyzetben levő településeknek. Szerinte hasonlóan a dombházak koncepciójához, gazdaságos és családok számára alkalmas életterek alakíthatók ki a barlangokból.<sup>83</sup> A szállás terve 2004-ben kezdett alakot öltetni. A lakórészeket a gazdasági helyiségekkel egybenyitották, így a felszíni szobák mellett két mélyföldszinti helyiséget is kaptak. A belmagasságot megemelték, a plafonokat megerősítették megtartva a tufa szabálytalan formáit. A tüzelőberendezést lebontották, helyette a bejárattal szemben beépített kandalló áll, de nem használható, mert a padlózat alatt padlófűtés üzemel. A hegy gyomra felé nyúló pincehelyiségben fürdőszobát alakítottak ki, a víz mellett pedig az áramot is bevezették. Így rendezhettek be összkomfortos konyhát, ebédlőt, egy kétfős és egy hat fős hálósobát. A szállás hálósobái a két ellentétes oldalon nyílnak. A lakóegység körülbelül középen egy ajtóval kettéválasztható, így két idegen csoport is elfér, de ilyen esetben a konyha és fürdő a kétszemélyes lakrészre esik. A tervezés során kéttípusú vendég igényeit tartották szem előtt. A romantikára vágyó párok a mélyföldszinti franciaágyas helyiségben találják meg helyüket, a népesebb családok vagy baráti társaságok pedig a hat fős szobában férnek el. A berendezés a helygazdaságosságot és praktikusságot szem előtt tartva fenyő bútoros IKEA termékekből

---

<sup>80</sup> <http://www.cserepvaralja.hu/turizmus/szallashelyek> 2014.11.03. , <http://muemlekem.hu/muemlek?id=2713> 2014.11.03.

<sup>82</sup> Maccannel: 1976: 41.

<sup>83</sup> „Azt gondolom, hogy Cserépváralja egy élhető, virágzó falu lehetne. Olyan fiatal családok jelentkezését várom, és az lenne a jó, ha jönnének, akik beköltöznek ide, igen, a barlanglakásokba és megmutatnák, hogy lehet itt élni. Olyat szeretnék, mint tudod Hollókő, csak itt bemehetsz hozzájuk egy tányér levesre, mert úgy él, hogy mintát mutat vele és te megnézheted. Ezt csak így lehet. A szállás is ezért van. Be kell menni, megtapasztalni, hogy jó a barlanglakásban élni, semmivel sem rosszabb, mint egy házban. Ez egyszerre érdekes és izgalmas élmény, egy jó kirándulás emléke lesz belőle és viszik majd a híret ennek a lehetőségnek is.” DZ

áll és nem követi a 19. századi lakberendezési szabályokat. Erre a polgármester nem is gondolt, mert szerinte az eredeti állapotok riasztók lennének az érdeklődő családok számára. Az archaizálás helyett a modern kor igényeinek megfelelő komfortot és stílust kívánt létrehozni egy helytörténeti értékű építményben azért, hogy a látogatók számára egzotikus és barátságos legyen a légkör. A szállást 2005 áprilisában adták át, azóta is működik, de az elmúlt években újabb rekonstrukcióra szorul.<sup>84</sup> A polgármester várakozásai egyelőre nem teljesültek, mert nem jelentkeztek vállalkozó kedvű családok. A szállás híre azonban gyorsan terjedt és ritka az olyan hétvége, amikor ne lenne foglalt az egész lakóegység.

### *HL és a H. porta*

HL és felesége sokat kirándult a településen. A gödöllői házaspár tüzeléstechnikai vállalkozással foglalkozik, de további befektetési lehetőségeket kerestek egy váratlan örökség kapcsán. Cserépváralján korábban már többször jártak kirándulóként és megszerették a barlanglakásokat. Ezért úgy döntöttek, praktikus, ha ott vesznek egy portát. A településen való megjelenésük nem egyedi jelenség, hasonlóról Mód László is ír a Mecsek lábánál fekvő Kisújbányával kapcsolatban. Cserépváraljával azonosan az elnéptelenedő település lakosságát a városi zajból kitelepülő, elveszettnek hitt gyökereket kereső tehetősebb családok váltották fel, akik rekreációs célból vásároltak portákat. Ezzel megváltozott a településkép és a foglalkozási struktúra a településen belül.<sup>85</sup> A rekreációs célokon kívül hasonló gazdasági törekvésekről a beszélgetés során HL nem beszélt, erre csak utalt azzal, hogy jelenlétük első időszakában már bekapcsolódtak a településen szervezett idegenforgalmi programok befektetőinek csapatába. A Dobó utca 2. szám alatt álló vásárolt porta történetéről kevés dolog maradt fenn.<sup>86</sup> Abban az állapotban jutottak hozzá, ahogy az 1960-as 1970-es években utoljára felújították, de nem építették át az 1940-es évek óta. A telken így egy pince, két tároló barlang, a barlanglakás pincéje előtérrel, a konyha „kabolás” kemencével és a kamra rakott tűzhellyel maradt meg (22. és 23. sz. kép). Berendezés szempontjából a házban a művésztelep szállása volt, így már modernebb, 1980-as bútorok voltak a legrégebbiek. Ezeket kidobták, és saját ízlésük szerint alakították át az épületet. A barlangban fehérre meszelték a falakat, újrarakták a rakott tűzhelyet, kicserélték vas elemeit, a kabolás kemencét kitakarították. (24. sz. kép) Nem tudják pontosan mikor vezették be a villanyt, de most a konyhából és kamrából

---

<sup>84</sup> Dávid 2005: 8.

<sup>85</sup> Mód 2007: 115. ; 125.

<sup>86</sup> „Sokat kirándultunk erre és megszerettük a települést. Tetszett, hogy elkezdene programokat szervezni, meg beindítani az idegenforgalmat. Egy időre mi is bekapcsolódtunk a kemencés kert szervezésébe, mint befektetők, meg megszerveztük a takarítást is. Ezt fontosnak tartottuk, hogy ha már itt vagyunk ezzel a portával és vállalkozók vagyunk, tegyünk valamit a környezetért.” HL

tovább irányították a pincébe is. A kőházat újrafestették, fürdőszobát alakítottak ki benne. A cél az volt, hogy az általuk vélt eredeti állapotot visszaállítsák. Ez a tendencia figyelhető meg Mód László említett munkájában is. A beköltözőkre jellemző az újrafelfedezés élménye és az intenzív muzealizáció, ami a régi bútorok és eszközök felértékelését jelenti.<sup>87</sup> A H portán a kőház berendezése egyelőre csak utal a régies tárgyakra. A bútorzat a bejárattal szemben egy új, IKEA típusú „népies” pohárszekrény, előtte a fal mentén gáztűzhely, a bejárattal szemben a jobb átlós sarokban a „szent sarokra” hasonlító asztal, paddal és székekkel (25. sz. kép). A szentképek helyett polc és egy modern művészeti alkotás látható a falon. A Kapitány házaspár által írt *Beszélő házak* című munkában a népieskedő lakásbelső egy külön kategóriát jelent. Szerintük főleg a városi értelmiség kedvelt lakberendezési stílusa, ami a népi elemeket és térrendezést esztétikai minőségnek tekinti, és nem kívánja visszaidézni a népi életmódot teljes valójában. Ilyen esetekben jellemző a modern elvárásoknak megfelelő elemek vegyítése az archaizáló darabokkal.<sup>88</sup> Ez látható a lakás további felszereltségén is. Az egykori tisztaszobában fa franciaágy, az asztalhoz, padhoz és pohárszekrényhez hasonló fenyőfából, „népies” stílusban, mellette egy-egy éjjeliszekrény, szemben ruhásszekrény, komód, innen nyílik a fürdőszoba is. Minden ablak kerete az eredeti faragott fa betét, népies vászonfüggönnyel, a párkányokon muskátlival. Az archaizáló népies stílust csak a konyha és szoba követi. A fürdőszoba pepita kőparkettával van kirakva, fehérre meszelt, fajansz mosdóval, toalettal, állózuhannyal és műanyag függönnyel felszerelt. A házaspár nincs teljesen megelégedve a ház berendezésével. A portát relikviának tekintik, számunkra a 19. sz.-i paraszti világot jelképezi.<sup>89</sup> Elmondásuk szerint legszívesebben eredeti, század eleji bútorokkal rendeznék be, de erre egyelőre nincs keret. Eleinte saját maguk számára készítették, mint hétvégi „fészket”, de tervezik a vendégházként való értékesítést is.

Mindkét barlanglakás újraértelmezése során a Herman Bausinger által alkotott *alkalmazott néprajz* megvalósításával és az *egzotikum* fogalmával találkozunk. Az előbbi egy olyan szemléletet jelent, ami a régmúlt hagyományait társadalmi kontextustól és történelmi kötelekektől megfosztva reprezentálja, az egzotikum kategóriája pedig barlanglakások szokatlanságából, a nem hétköznapi életér- jellegből adódik.<sup>90</sup> Ármeán Otília erről írt tanulmányában hangsúlyozza, hogy az egzotikum csak abban az esetben éri el a várt hatást, ha

---

<sup>87</sup> Mód 2007: 129.

<sup>88</sup> Kapitány– Kapitány 2000: 194.

<sup>89</sup> „ Azt szeretnénk, hogy ez egy emlék legyen. Imádjuk a paraszti kultúrát meg a falusi miliőt és ezt szeretnénk visszaállítani a portán is. Egyelőre ez nem lehetséges, de dolgozunk rajta, hogy hamarosan eredeti bútorokkal rendezzük majd át a lakást.” HL

<sup>90</sup> Bausinger 1995: 103.

idegensége mellett biztonságot is nyújt az érdeklődő számára.<sup>91</sup> A tulajdonosok ezek alapján létrehoztak egy - egy olyan életteret, amik egyszerre hordozzák a hagyományos lokális kultúra elemeit, de egyben kényelmesek, a mai kornak megfelelő elvárásoknak tesznek eleget. A szállások kialakításánál ennek a két komponensnek az ötvözése eredményezi a reprezentatív jelleget és az eladhatóságot. Reprezentatív, mert a helyiségek, amiket a tulajdonosok kialakítottak, hiteles maradványai a hagyományos múltnak. Ugyanakkor eladhatók, mert a globalizmus korszakában az ősi, az archaikus, a természet közeli újra aktuálissá, keresetté válik. Az „*elfeledett érték*” egzotikussága egy fajta lázadást fejez ki a tömegkultúrával szemben, és a fogyasztói társadalomból kiszakadni vágyó csoportok számára kielégítő élményközponttá válik.<sup>92</sup> A látogatók felé közvetített „*népies egzotikum*” üzenet mellett a barlanglakások a múltra is reflektálnak. Ez a visszaható újraértelmezés a lakosság számára is megfogalmaz identitáserősítő üzeneteket. Edward Shils szerint akkor sikeres egy hagyományt felelevenítő folyamat, ha az üzenete befogadó közösségre talál, akik magukénak érzik azt.<sup>93</sup> Számukra a lokális múlt és hagyományok egy fajta megidézése, megjelenítése zajlik, aminek közvetítő elemei a barlanglakások. Összességében településén belül egy mindenki számára érthető közeg létrehozása zajlik, továbbá DZ szavaival élve reprezentálásra kerül, hogy: „*A barlanglakásszállás egy élhető környezet, ami megmutatja a helyieknek is, hogy Cserépváralján érdemes és jó élni...*”

### ***Emlékezetből emlékezethely***

#### ***Kötődés és eltávolodás***

A cím arra a múltértelmező folyamatra utal, ami a kultúraépítő változások során, szellemi síkon zajlik. A történelmi távlatra rátekintve a barlanglakásokhoz kapcsolódó viszony egy kötődő, elszakadó, majd újrakötődő mozgást végez. Ennek nagy szerepe van a lokális identitás reprezentálása során és abban, hogy a barlanglakások napjainkra egy emlékezetet őrző helyszínből emlékezethellyé váltak. A továbbiakban ezt a pulzáló folyamatot mutatom be, visszanyúlva a múlt eseményeihez, amik segítenek megérteni, hogy ma milyen funkcióval bír a barlanglakásokon keresztül megjelenített helytörténeti múlt.

Generációkon keresztül az anyagilag szűkös bér munkás életforma jellegzetes velejárója Cserépváralján a barlanglakás volt.<sup>94</sup> Az első gyűjtők, akik felfigyeltek a térség jellegzetes építményeire, de nem emelték ki azok negatív tényezőit. Herman Ottó a

---

<sup>91</sup> Ármeán 2008: 71.

<sup>92</sup> Pusztai 2008: 113.

<sup>93</sup> Shils 1987: 30–34.

<sup>94</sup> Koós 1960: 6.

naplójában emlékezik meg róluk, mert 1900-ban, a borsodi alispán segítségével, meglátogatta Ostoroson, Bogácson és Noszvajon a barlanglakás rendszereket. Ezekről közli, hogy „*odulakók*” élnek ott, de házaik takarosak, fehérre meszeltek, „*a nép egészben tisztaságos*”.<sup>95</sup> Ezek a megfigyelések nem tárgyalják a lakáskörülmények társadalmi, gazdasági és egészségügyi hátterét. Az I. világháborút követően megváltozott az a szemlélet, ami a barlanglakásokat természetes élettérként értelmezi. Megkezdődött egy eltávolodási folyamat, ami az országos politikai irányítás felől érkező hatásra alakult ki. A két világháború között a szocialista, szociáldemokrata nézeteket valló politikai erők bekerültek a kormányba, így a szociálpolitikai problémák is napirendre kerültek.<sup>96</sup> Egyetemi tanulmányok jelentek meg társadalmi helyzeteket tárgyalva, például az 1928-as Magyar Szemle hasábjain Padányi Gyulától, aki a barlanglakások pszichológiai veszélyeire hívja fel a figyelmet.<sup>97</sup> Hasonló írás származik Dr. Scherer Péter Pál tollából, aki summásokról írt 1938-as tanulmányában a legszegényebb, legkiszolgáltatottabb rétegnek nevezi őket. A lakosságról és életkörülményeiről úgy nyilatkozik, mint leírhatatlan és elfogadhatatlan igénytelen rétegről, akik a létminimum alatt élnek.<sup>98</sup> A vidéki lakosság életkörülményei az egészségügyi szervezeteket is foglalkoztatni kezdték. A Zöldkereszt Egyesület tagjai jelentéseket írtak egészségügyi és gazdasági szempontból. Ezekből az derül ki, hogy ekkoriban a barlanglakásokban élők kivétel nélkül summások vagy napszámosok, a takarékosagra való berendezkedés miatt egészségügyi felszerelésük minimális, vizet a faluból hordanak. A levegőtlen, nyirkos barlangokban rachitis és mirigy tbc gyermekbetegség terjed. A fiatalok alultápláltak, fény hiányában vérszegények. Az általános leírás mellett a jelentések esettanulmányokat is közölnek, ezek kifejezetten Ostorosra és Tibolddarócra vonatkoznak.<sup>99</sup> A tanulmányok, jelentések és cikkek mellett talán a legnagyobb volumenű munka az I. világháború után az 1920-as években kezdődő falukutató mozgalom keretein belül készült.<sup>100</sup> A térségről Szabó Zoltán írt, meglehetősen elkeserítő képet adva a helyi életkörülményekről az 1936-ban és 1938-ban kiadott szociográfiák, a *Cifra nyomorúság* és a *Tardi helyzet* oldalain.<sup>101</sup> Erdei Ferenc az eltávolodásnak ezt a kezdeti időszakát az egész ország szemléletére vonatkozóan úgy jellemezte *Magyar falu* című munkájában, mint amikor az idealizált vidék képe megváltozott és a felméréseknek köszönhetően fény derült a rossz

---

<sup>95</sup> Herman 1983: 121–127.

<sup>96</sup> Bódy 2010: 92.

<sup>97</sup> Padányi 1928: 294–295.

<sup>98</sup> Bíró: 2006: 271–275.

<sup>99</sup> Mezei Margit 1934: 214.

<sup>100</sup> Bíró 2006: 10–12.

<sup>101</sup> Szabó 1986 : 9.

gazdasági és szociális körülményekre.<sup>102</sup> Később, a II. világháborút követően a szocializmus gazdasági és szociálpolitikai átrendeződéseivel a barlanglakásoktól való eltávolodás egyre fokozódott. Az ideális lakáskörülményeket a szocialista falutípus ideál körzetes, egymásra épülő rendszere alapján határozták meg, amiben a családok épített típusházakban élnek. Az elképzelés a maga teljességében sohasem valósult meg, de mintául szolgált a korszak változtatásainak.<sup>103</sup> Egyre mélyült az az elképzelés is, hogy egy szocialista rendszerben barlanglakásban élni rendkívül elmaradott, egészségtelen és alacsony színvonalú életforma. A térségben, napjainkban is találunk olyan települést, ahol ezt a nézetet erősíti a barlanglakások mai használata. Horváth Katalin Szomolyán végzett terepmunkája során a barlanglakásokban élő cigányságot és a róluk szóló médiában megjelenő híreket vizsgálta. Szerinte a média nagy hatással van arra, hogy az életformát a falusi lakosság és a külvilág megítélése szerint találja és elmaradott, nehéz életkörülmények jelképeiként mutatja be azt.<sup>104</sup> Ez alapján a 20. század elején kezdődő szociálpolitikai probléma napjainkban is felmerül és lezáratlan. Cserépváralján ez a megközelítés csak addig volt igazán hangsúlyos, amíg az 1990-es évekig több család is élt ilyen körülmények között. A kiköltözések során nem csak fizikai, hanem szellemi értelemben is eltávolodott a lakosság egykori élettereiktől, aminek szemléletes példája annak az idős hölgynek az esete, aki most PT szüleinek lakásában él. A hölgy többszöri próbálkozás után sem volt hajlandó találkozni, sem beszélgetésbe elegyedni. Látogatásaimkor a függöny mögül nézett, majd megüzente PT-vel, hogy szégyelli azt, ahogyan élt és nem kíván beszélni róla. PT mesélte el, hogy a hölgy barlanglakásban született és a kiköltözési hullámokat követően sem volt módja épített házban lakni. Az ő családja volt az egyik legtávolabb bent lakó csoport a településen. Az 1990-es évek végén önkormányzati támogatással megvásárolhatta PT-ék portáját, de a hölgy azóta sem jár közösségbe. Meggyőződése, hogy a társadalom megbélyegzi azt, aki barlanglakásban élt. (26. és 27. sz. kép)

### *Újrakötődés*

Az egyre omladozó, elfeledett építmények újrafelfedezése során a közösség a 19. századi „ősállapothoz” nyúl vissza, újraértelmezve az azt megelőző korszak negatív megítélését. Kovács Mónika szerint a kollektív emlékezet egy csoport történeti tapasztalatainak halmazát jelenti, amik jellemzően pozitív elemekből állnak.<sup>105</sup> Cserépváralja

---

<sup>102</sup> Erdei 1947: 15–16.

<sup>103</sup> Burucs 2004: 844.

<sup>104</sup> Horváth 2006: 148–149.

<sup>105</sup> Kovács 2012: 305.

esetében a barlanglakások korszakai ismét beemelődnek ebben a kollektív tudatba és átértelmezve pozitív emlékekké válnak. Ez a folyamat a barlanglakások átalakításán keresztül történik, de tapasztalhatjuk a tájházban hallható előadás során is, ami kifejezetten ezt a korszakot hivatott felidézni és bemutatni a látogatók számára.<sup>106</sup> Ez a folyamat egy újra kialakuló kötődést igyekszik megerősíteni a lokális közösség és múltja közt, bemutatva azt a külső érdeklődő számára is.

Azt, hogy mi számít a jelenben ideális, reprezentatív emléknek, jellemzően a mindenkori közösség dönti el, aminek nagy jelentősége van kultúraépítő folyamat során. A kollektív emlékezet elemei általában egyfajta reakcióként kerülnek felszínre a jelenben felmerülő problémákkal szemben. Ha például az emberek úgy érzik, nincs kontrolljuk a jövőjük felett, akkor egy olyan régmúlt elevenítődik fel emlékezetükben, ami hasonlóan kiszolgáltatott helyzetben jeleníti meg elődeiket, azzal a különbséggel, hogy az ősök túlélőkként átvészelik a bizonyos élethelyzetet. Ha elfogadjuk, hogy emiatt a kollektív emlékezet reprezentatív elemei mindig releváns viszonyban vannak a mindenkori jelennel, akkor megérésükhöz a most létező konfliktusokat kell megfigyelni.<sup>107</sup> Cserépváralján a 21. században a munkanélküliség, az elnéptelenedés, a közintézmények bezárása kilátástalan jövőképet eredményez. A kollektív emlékezet által felidézett summás életforma hasonló bizonytalan időszakot elevenít fel, de nem negatív színben tünteti fel azt. A tájházban és szállásokon bemutatott történelmi kép a felidézett múlt a summásokat egy szorgalmas, rendes, tisztességes csoportnak tekinti. Szemben a 20. század véleményével, a közösség újraértelmezi ezt az élethelyzetet és társadalmi réteget. Ősökként tekint rájuk, ami bizonyítja a település lakosságának kontinuitását a térben.<sup>108</sup> Az újraértelmezésnek és az intenzív múlt reprezentációnak több oka van. Egyrészt a település vezetősége a szocializmus időszakát okolja a jelen társadalmi és gazdasági problémái miatt, ezért az akkor képviselt nézetekkel jellemzően szembefordulnak. A barlanglakások újra felfedezése ezért egy fajta szembefordulás az akkori nézetekkel. További ok a település folyamatos elnéptelenedése, a munkahelyek hiánya, amit szintén a szocializmus eredményeként emlegetnek. A csőd szélén

---

<sup>106</sup> „A barlanglakás télen jó meleg, nyáron jó hűvös volt...” „Nem ázott be, sőt, védve volt a hegy miatt, minden veszélytől...” „...sok jó ember kis helyen is elfért benne, a summások pedig jó emberek voltak...” „Szorgosak, dolgozók, szerették az embereket. Munka után gyakran danoláztak, mulatoztak...” „...Télen az asszonyok szövögettek, vagy hímezték a híres cserépváraljai viseleteket.” PT

<sup>107</sup> Kovács 2012: 306.

<sup>108</sup> György 2000:15.

György Péter Néma hagyomány című könyve 1956-ról és az arra való emlékezésről szól 1989-ben. A könyv egy történelmi esemény emlékét és a hozzá kapcsolódó kulturális emlékezetet vizsgálja. Cserépváralján a felidézett lokális múlt nem egy konkrét trauma emlékére vonatkozik, de hasonló mechanizmusok működnek ebben az esetben is.

állva a település szeretné felhívni a figyelmet értékes és érdekes lokális kultúrájára, igazolva ezzel létjogosultságát. Nem titkolt remény, hogy mindez gazdasági haszonnal is jár, mert a turizmusban kamatoztatott kulturális identitás jó befektetésnek bizonyul. Ezek miatt látványos megoldás kijelölni a térben azokat a pontokat, amik emlékeztetnek az időbeli kontinuitásra, hangsúlyozva a település fennállásának hosszú időszakát és régi kultúráját.

## **Összefoglalás**

E Cserépváraljáról szóló esettanulmány egy olyan települést mutat be, ami a térségben nem egyedülállóan keresi a megoldást gazdasági és társadalmi problémáira. Dolgozatomban arra törekedtem, hogy szemléltessem és érthetővé tegyem a 21. században Cserépváralján zajló kultúraépítő folyamat okait, céljait és módjait. Ehhez a kulturális ökológia szemléletén keresztül közelítettem meg a helyi építészeti és lakáskultúra korszakait. E témakört vizsgálva a *történelem*, *tárgyi elemzés* és *szellemi változási folyamatok* hármasságára támaszkodtam annak érdekében, hogy a lehető legösszefüggőbb képet adhassam a település jelenében tapasztalható folyamatok háttéréről. A dolgozat ívét a kötődés, eltávolodás és újrakötődés érzése adja. Az ökológiai jellegű építkezés során a barlanglakások, mint a jelen reprezentációs törekvéseinek alapelemei kerülnek bemutatásra történeti háttérbe ágyazva. Itt a kötődés állapotát érzékelhetjük, mert azok természetes léttérnek számítanak. A szociális alapú építkezések során a tőlük való tárgyi, majd az érzelmi eltávolodás rajzolódik ki a történeti hatások ismeretében. A jelenkor kultúraformáló időszakában egy újrakötődés, újrafelfedezés zajlik, amit a barlanglakások „átszerkesztésén” keresztül mutattam be, rávilágítva azokra a háttérben zajló gazdasági és társadalmi konfliktusokra, amik előidézik a kulturális emlékezet felidézését. Az utolsó szakasz a napjainkban tapasztalható kollektív emlékezetbe való újra behelyezést bemutató fejezet kifejezetten a kötődés, elválás és újrakötődés folyamatára fókuszál. Remélem, hogy munkámmal sikerült megközelítenem a feltett kutatói kérdésre a választ: A település a barlanglakások által közvetített kulturális identitás megfogalmazásán keresztül reméli a megoldást a jelen problémáira.

2015.01.05.

## Bibliográfia

ASSMANN, Jan

2004 *A kulturális emlékezet*. Budapest

ÁRMEÁN Otília

2008 A fogyaszthatóvá tett idegen. *Tabula* 67–76. Budapest

BAKÓ Ferenc

1977 *Bükki barlanglakások*. Miskolc

1978 *Parasztházak és udvarok a Mátra vidékén*. Budapest

BALASSA M. Iván

1994 *A parasztház története a Felföldön*. Miskolc

BARABÁS Jenő – GILYÉN Nándor

2004 *Magyar népi építészet*. Budapest

BAUSINGER, Herman

1989 Párhuzamos különidejűségek. A néprajztól az empirikus kultúratudományig.  
*Ethnographia* 100. 24–37. fordította: H. Csukás Györgyi

1995 *Népi kultúra a technika korszakában*. Budapest

BÁTKY Zsigmond

1906 *Útmutató a néprajzi múzeumok szervezésére*. Budapest

BIBÓ István

1986 *Válogatott tanulmányok*. III. Szerk. Huszár Tibor, Vida István, Nagy Endre  
Budapest

BÍRÓ Judit

2006 *Hivatalos falukutatók*. Budapest

BORSOS Balázs

2000 *Három folyó között*. Budapest

BÓDY Zsombor

2010 *Az ipari munka társadalma*. Budapest

BÖHM Antal – PÁL László

1985 *Társadalmunk ingázói – Ingázók társadalma*. Budapest

BURUCS Kornélia

2004 „Korszerű falu”. In: Valuch Tibor (főszerk.)

*Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig* 844–848. Budapest

CSERI Miklós – SZABADFALVI József

1992 *Mezőkövesd és környéke II. – B.A.Z. megye képes műemlékjegyzéke*. Miskolc

CSÉFALVAY Zoltán

1990 Szilvásvár- egy sikeres falusi modernizációs alternatíva története.  
In: A. Gergely András, Cséfalvy Zoltán– Lichteinstein József (szerk.)

*Nagyvisnyó: kontinuitás és változás az életmódban, a gazdaságban és a tradíciókban*

76–83. Budapest

1990 *Térképek a fejünkben*. Budapest

DÁVID Zoltán

2003–2013 *Bükkalja – A kistérség önkormányzatának lapja*. Főszerk. Dávid Zoltán  
Cserépváralja

ENYEDI György

1980 *Falvaink sorsa*. Budapest

ERDEI Ferenc

1974 *A magyar falu* 2. Budapest

ERDŐSNÉ JAKAB Anna

1930 *Cserépváralja monográfiája*. – kézirat Néprajzi Múzeum kéziratár szám: 4769  
Budapest

ERIKSEN, Thomas Hylland

2006 Globális, lokális és glokális. In: Berényi Gábor (szerk.) *Kis helyek– nagy témák*  
*Bevezetés a szociálintropológiába* 367–387. Budapest

FEJŐS Zoltán

2003 Az utazás emlékezete. *Tabula* 5. 7– 18. Budapest

FÜGEDI Márta

1997 *Mítosz és valóság–a matyó népművészet*. Miskolc

G. FEKETE Éva

2007 Aprófalvak üdülőfaluvá alakítása. In: Kovács T. (szerk.) *A vidéki Magyarország az Európai Unió csatlakozás után* 169–175. Budapest

GUNDA Béla

1987 Megjegyzések a kulturális ökológiáról. In: Cs. Varga István (szerk.) *A kultúra ökológiája* 143–175. Budapest

GYÁNI Gábor – KÖVÉR György

2003 *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest

GYÖRGY Péter

2000 *Néma hagyomány- Kollektív felejtés és kései múltértelmezés: 1956 1989-ben*. Budapest

HÁLA József– MÉSZÁROS Borbála

1998 A budafoki barlanglakások. *Ház és Ember* 12. 131–158.

HATVANI Gábor

1998 Megoldás-e a falusi turizmus?. In: Fejős Zoltán (szerk.) *A turizmus, mint kulturális rendszer* 111– 119. Budapest

HERMAN Ottó

1983 *A pokol cséplője*. Szerk. Erdődy Gábor Miskolc

HORVÁTH Katalin

2006 A barlanglakás, mint elbeszél hely. In: Dánél Móna (szerk.) *Hommage a Boglár Lajos* 147– 157. Budapest

HUSEBY- DARVAS Éva

1985 Közösség és identitás Cserépfaluban – Antropológiai írások. *Ethnographia* 1985 4. 493–503. Budapest

JÁVOR Kata

1978 Kontinuitás és változás a társadalmi és tudati viszonyokban. In: Manga János (szerk.) *Varsány* 295–374 Budapest

JÁVOR Kata–MOLNÁR Mária–SZABÓ Piroska–SÁRKÁNY Mihály

2000 A falusi társadalom a szocializmus időszakában. In: Paládi–Kovács Attila (főszerk.) *Magyar Néprajz* VIII. 977–1004. Budapest

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

2000 *Beszélő házak*. Budapest

KERTESI Gábor

2000 *Ingázás a falusi Magyarországon*. Budapest

KOVÁCS Katalin

2007 A leghátrányosabb helyzetű térségek, települések helyzete és fejlesztési lehetőségei. In: Kovács Teréz (szerk.) *A vidéki Magyarország az Európai Unió csatlakozás után* Budapest

KOVÁCS Mónika

2012 A múlt kollektív reprezentációi a jelen homályos tükrében. In: *A pszichológia, mint társadalomtudomány* 305–320. Budapest

KOVÁCH Imre

2012 *Vidék az ezredfordulón*. Budapest

KOÓS Imre

1960 *Summásélet*. Miskolc

LÖFGREN, Orvar

1985 Egy nemzeti kultúra lebontása? A kulturális változás vizsgálata a 19–20. századi Svédországban. *Ethnographia* 1985 96. 530–542. Budapest

MACCANNEL, Dean

1976 *The Tourist*. California

MAGYAR STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK

1923 A népesség demográfiai adatai. In: A Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) *Az 1920 évi népszámlálása első rész* 1923 Budapest

1925 A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. In: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) *Az 1920. évi népszámlálása első rész*. 1925 Budapest

1932 Demográfiai adatok. In: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) *Az 1930 évi népszámlálása első rész* 1932 Budapest

1932 Részletes épület és lakásstatisztikai eredmények. In: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) *Az 1930 évi népszámlálása első rész* 1932 Budapest

1934 Foglalkozási adatok. In: Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) *Az 1930 évi népszámlálása első rész*. 1934 Budapest

1959 Részletes épület és lakásstatisztikai eredmények. In: Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) *Az 1949 évi népszámlálása 5.* 1959 Budapest

1961 B.–A.–Z- megye és Miskolc személyi és családi adatai. In: Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) *Az 1960 évi népszámlálása 3.g* 1961 Budapest

1960 Lakásadatok B.–A.–Z. megye és Miskolc családi adatai. In: Központi Statisztikai Hivatal (szerk.) *Az 1960 évi népszámlálása 4.* 1961 Budapest

1972 1970 népszámlálási adatai 11. Borsod–Abaúj – Zemplén megye

1992 1990 évi népszámlálás adatai 7. Borsod – Abaúj– Zemplén megye

MEDNYÁNSZKY Miklós

2009 *Magyarországi barlanglakások*. Budapest

MEZEY Margit

1934 Barlanglakók. *Zöld Kereszt* 1934 1–2. sz. 212–222. Budapest

MIHÁLY Péter – PETÉNYI László

2000 *Cserépváralja története az őskortól napjainkig*. Cserépváralja

MOHAY Tamás

2000 Egyének és életutak. In: Paládi– Kovács Attila (főszerk.) *Magyar Néprajz VIII.* 760–787. Budapest

MÓD László

2007 Kihaló faluból– üdülőfalu. *Documentatio Ethnographica* 22. 111–142. Budapest

NAGY József András

2013 *Bükkalja népi építésze*. Eger

NIEDERMÜLLER Péter

1981 Térformák és térhasználati szabályok a falusi kultúrában. *Kultúra és közösség* 1981 5. sz. 75–84. Budapest

NORA, Pierre

2010 *Emlékezet és történelem között*. Budapest

PADÁNYI Gyula

1928 A barlanglakástól a városképig. *Magyar Szemle* 4. 292–295. Budapest

PALÁDI – KOVÁCS Attila

2006 *Az ipari táj – gyárak, bányák, műhelyek népe a 19–20. században*. Budapest

PETERDI Vera- SZOJKA Emese

2003 Hogyan is állunk a pusztával? – Kunpuszta régió (Felső kiskunság) pusztai turizmusának ethnográfiai megközelítése. *Tabula könyvek* 5. 129–152. Budapest

PUSZTAI Bertalan

2008 Az egzotikum, mint erőforrás. *Tabula* 9. 113–119. Budapest

S. NAGY Katalin

1987 *Lakberendezési szokások*. Budapest

STEWART, Julian

2006 A kulturális ökológia fogalma és módszere. In: Paul Bohannon – Mark Glazer (szerk.) *Mérföldkövek a kulturális antropológiában* 440–454. Budapest

SCHLEICHER Vera

2008 A Balaton parti települések identitáskeresése a turizmus szolgálatában. *Tabula* 11. 100–111. Budapest

SHILS, Edward

1987 A hagyomány. In: Hofer Tamás- Niedermüller Péter (szerk.) *Hagyomány és hagyományalkotás* 15– 66. Budapest

SZABÓ Zoltán

1986 *Cifra nyomorúság, A tardi helyzet.* Budapest - reprint

TAMÁSKA Máté

2006 Hagyomány és modern falusi lakóházak örökségszociológiai vizsgálata. *Szociológiai szemle* 2006 4. 36–63. Budapest

VALUCH Tibor

2005 *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest

VIGA Gyula

1996 Tájformáló társadalom. (megjegyzések a kultúra ökológiájához) Veres László, Viga Gyula (szerk.) *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXIII– XXXIV* 1996. 272–273. Miskolc

2002 A barlangi állattartás nyoma a Bükk hegységben. In: Viga Gyula (szerk.) *Miscellanea Museologica* 234–235. Miskolc

## **Web**

<http://barlanglakas.uw.hu>

<http://www.cserepvaralja.hu/>

<http://www.google.com>

<http://www.kormany.hu>

<http://muemlekem.hu>

### ***Képmellékletek***

1. sz. kép online forrásból

2. sz. kép Néprajz Múzeum Fotó Archívumának anyaga

3. sz. kép Mednyánszky Miklós 2009-es felméréséből

4., 7. sz. kép Miskolci Herman Ottó Múzeum Fotó Archívumából

A további képek a szerző felvételei, készültek: 2014 .augusztus és október között